

THE POSITION OF THE SMALL-SCALE FARMERS IN SOUTHERN GREAT PLAIN

WEBER ERIKA PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika
és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

Aim of the research is to uncover and present the operational features and possibilities of the Southern Great Plain region's agriculture. Regarding to this in my lecture I will analyse the changes of the production and possibilities of the agricultural small-scale farmers from 1990's till present. I am looking for the answer for which economic and social factors had the greatest impact on the production of the small-scale farmers after the transformation or elimination of the purchasers after the change of the regime and what market opportunities are remained or formed. A questionnaire survey is also a part of the research, in which participants are small-scale farmers from the Southern Great Plain Region, who are directly experiencing the changes and their effects. In the study I present the problem and possibilities of the small-scale farmers in this region based on statistical databases and revealed data from a questionnaire survey.

1. Bevezetés

Kutatásom célja, hogy a dél-alföldi térség gazdasági és társadalmi életét erőteljesen befolyásoló mezőgazdaság működési sajátosságait és lehetőségeit feltárja és bemutassa. Ehhez kapcsolódóan tanulmányomban a mezőgazdasági kistermelők termelésének, lehetőségeinek változását vizsgálom az 1990-es évektől napjainkig. Arra keresem a választ, hogy a rendszerváltás után mely gazdasági tényezők voltak a legnagyobb hatással a kistermelők gazdálkodására a felvásárlói kör átalakulását, megszűnését követően kialakult helyzetben, s milyen piaci lehetőségeik maradtak, illetve alakultak ki. A kutatás része egy kérdőíves megkérdezés is, melynek résztvevői dél-alföldi mezőgazdasági termelők, hiszen ők közvetlen közelről tapasztalják meg a változásokat és azok hatásait. A tanulmány során részben a statisztikai adatok, részben ezen adatokból kimaradó, de a kérdőív által elért kistermelői csoportok által feltárt problémákat és lehetőségeket mutatom be.

A kutatás jelentősége abban áll, hogy a Dél-Alföld az agrártermelési tényezők szempontjából alapvetően jó adottságokkal rendelkezik, s a mezőgazdaság és a kapcsolódó iparágak még napjainkban is jelentős szerepet töltenek be a régió gazdasági és társadalmi életében, ezért e régió a hazai mezőgazdasági munkaerő megítélése szempontjából igen fontos térség.

2. Mezőgazdasági munkaerő alakulása a rendszerváltás után

Magyarországon, így a vizsgált régióban is hosszú ideig meghatározó szerepet játszott a foglalkoztatásban a mezőgazdaság. 1990-ben országosan a foglalkoztatottaknak 15,5%-a mezőgazdasági munkát végzett, de a Dél-alföldi régióban ennél magasabb volt az arányuk. Napjainkra azonban jelentősen lecsökkent az agrárfoglalkoztatás aránya: 9,87 a Dél-alföldi régióban az arányuk, ami azonban az országos átlaghoz, illetve a többi régióhoz viszonyítva magasnak mondható.

1. táblázat. Foglalkoztatottak aránya nemzetgazdasági szektoronként (2001–2011)

Table 1. Rate of the employments according to sector of the national economy (2001–2011)

	Dél-Alföld			Dél-Dunántúl			Nyugat-Dunántúl			Közép-Dunántúl		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Mezőgazdaság	26,5%	12,5%	9,9%	19,8%	8,3%	7,8%	16,5%	5,7%	5,7%	14,7%	5,2%	4,2%
Ipar	33,6%	31,6%	29,9%	35,9%	32,7%	31,7%	39,0%	40,9%	39,6%	44,6%	43,3%	42,6%
Szolgáltatás	39,9%	55,9%	60,2%	44,3%	59,1%	60,5%	44,5%	53,4%	54,7%	40,7%	51,5%	53,2%

	Észak-Magyarország			Észak-Alföld			Közép-Magyarország			Magyarország		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Mezőgazdaság	13,6%	4,2%	4,4%	21,8%	7,8%	7,4%	6,8%	1,5%	1,2%	15,5%	5,5%	4,9%
Ipar	45,0%	37,3%	36,3%	35,4%	32,4%	30,6%	35,7%	25,2%	22,1%	37,9%	32,9%	30,8%
Szolgáltatás	41,4%	58,2%	59,3%	42,8%	59,8%	62,0%	57,5%	73,3%	76,7%	46,7%	61,7%	64,4%

Forrás: KSH és népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés és számítás, 2013.

A rendszerváltás nyomot hagyott a mezőgazdasági termelésben és a foglalkoztatásban, ami a termelői szervezetek átalakulásából és az elvesztett piacokból adódott. A termelőkapacitások nagyrészt fennmaradtak, de a nagyüzemi termelést kiszolgáló eszközök új tulajdonosokhoz kerülve eredeti funkcióikat nem tudták betölteni. Ezen kívül súlyos problémát jelentett a keleti piacok elvesztése, mellyel a hazai mezőgazdaság exportlehetőségei jelentősen lecsökkentek.¹

A rendszerváltozás előtt a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok jelentős foglalkoztatási potenciállal rendelkeztek, azonban a privatizációs folyamatok hatására ezek az üzemek átalakultak vagy megszűntek, számuk jelentősen csökkent. Ennek hatására az általuk alkalmazott munkaerő nagy része munkanélkülivé, inaktívvá vált, vagy a gazdaság más szektoraiban vállalt munkát. A mezőgazdaság szerkezeti átalakulásának igazi vesztesei az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, korábbi mezőgazdasági alkalmazottak voltak, mivel döntő többségük nem rendelkezett megfelelő ismeretekkel és képességekkel, hogy az ipari vagy szolgáltatói szektorban munkát tudjon találni.²

1990 után szerkezeti átalakulás ment végbe. A kialakult nehéz helyzet következtében önálló vállalkozóvá váló kisiparosok, kiskereskedők teljesen kiszolgáltatottakká váltak. A szövetkezetből kiváló parasztság számára komoly kihívást jelentett az új piaci körülmények között a beszerző-értékesítő feladatok ellátása, hiszen nem volt védelmük a felvásárló, döntően külföldi érdekeltségű vállalatokkal szemben.³ Az új gazdasági szereplők egyedül kevésbé voltak versenyképesek, kevés erőforrással rendelkeztek, kevésbé tárgyalóképesek. A mezőgazdasági termelők döntő része csekély mértékű piaci részesedéssel bír, mely nem teszi lehetővé az önálló termékfejlesztést, az ár befolyásolását és az eladásösztönzés széles körű alkalmazását.⁴

A vizsgált régióban az országos trendhez hasonlóan alakultak át, alakultak ki a mezőgazdaság szereplői. Az elmúlt néhány évben az egyéni vállalkozók száma növekedésnek indult. Ez egyrészt köszönhető volt a szövetkezetből történő kiválásoknak, másrészt a megváltozott törvényi szabályozásnak. Az egyéni vállalkozók többsége korábban alkalmazott volt a szövetkezetekben, ezért a főfoglalkozásúak számának csökkenése nem ad pontos képet az agrárszektor társadalmi szerepéről. Emellett a mezőgazdasági munkahely elvesztése nem feltétlenül jelentette a szektorral való kapcsolat megszűnését. Mellékfoglalkozásként továbbra is kapcsolódtak a mezőgazdasághoz a korábbi főfoglalkozásúak. Figyelembe kell venni azt is, hogy az egyéni és családi gazdaságok esetében a családtagokat nem mindig tünteti föl a statisztika.⁵

3. A Dél-alföldi régió adottságai

A Dél-alföldi régió kevés, de nagy kiterjedésű településekkel rendelkezik, 254 település közül 53 városi ranggal bír. A megyeszékhelyeken és néhány nagyvároson kívül nincsenek egyértelműen kialakult központok, az alacsony lakosságszámú kistérségi központok csak névleges központi szereppel bírnak. Ezen kívül jelentős hatása van az Alföldön a tanyáknak is, melyek részét alkotják a településeknek, így azoktól elválasztva semmiképp sem fejleszthetők.

A rendszerváltás után a településközi kapcsolatok is átalakultak a régióban. A területi folyamatok alakulásában fontosabbá vált a városok és a környező települések közötti viszonyrendszer. A ritka település-, de sűrű városhálózatu Alföldön nem határozható meg egyértelműen a vonzáskörzettel rendelkező városhálózat, mert nincs számottevő hierarchikus különbség a települések között.⁶

A városok központi szerepe azonban nem csak a térszerkezetet befolyásolja, a foglalkoztatásra is jelentős hatással van. A vidéki, főként mezőgazdasági térségekből a városi térségekbe irányul a munkaerő vándorlása, ami a falvak esetében jelentősen befolyásolja a mezőgazdasággal foglalkozók számának alakulását.

A népsűrűség is jelentős mértékben befolyásolja a területhasználatot. A sűrűbben lakott térségekben a területtel való gazdálkodás jelentősége nagyobb. Míg az alacsonyabb népsűrűségű területeken extenzívebb jellegű hasznosítás dominál, ugyanakkor ezeken a területeken jelentősebb területi különbségek alakulhatnak ki a lakosság és a gazdaság esetleges területi koncentrációjának eredményeként.⁷ A vizsgált régió alacsony – az országos átlagot el nem érő – népsűrűségéből arra lehet következtetni, hogy azok az ágazatok is jelentős szerepet töltenek be a térségben, melyeknek a termeléshez szükséges térigényük magasabb. Az alacsony népsűrűségű területeken a mezőgazdaság magasabb gazdasági potenciállal bírhat, abban az esetben, ha ehhez a természeti feltételek is adottak.

Az előzőekben ismertetett adatokból is jól látható, hogy a régió alapvetően vidéki jellegű térség, alacsony népsűrűséggel. A régió településhálózata és az egyes kistérségek népsűrűsége alapján a mindössze 2 urbánus kistérség, a további 23 kistérség rurális jellegű és ezek közül 10 urbánus központtal sem rendelkezik.

A régió nagy kiterjedésű, ebből kifolyólag a kérdőíves felmérés során nehezen lett volna megoldható a teljes mértékű lefedés, így a területet szűkítettem egy kistérségre. Annak érdekében, hogy a választott kistérségben a mezőgazdasági kistermelők helyzetének elemzése értelmezhető legyen az ország más vidéki térségeiben is, fontos hogy olyan térséget elemezzek, ami alapvetően vidéki jellegű, magas a mezőgazdaság részaránya és nincsenek olyan egyedi potenciálok, amelyek speciális, máshol meg nem jelenő problémákat, lehetőségeket helyeznek előtérbe (pl. speciális nyersanyagkészlet, kedvező agglomerációs elhelyezkedés, hátrányos helyzet stb.).

1. ábra. A Dél-alföldi régió kistérségeinek vidéki jellege

Figure 1. Rural character of the subregions in the Southern Great Plain

Forrás: Dél-Alföldi Területfejlesztési Operatív Program alapján saját szerkesztés

3.1. A céltérség kiválasztása

2. táblázat. Rurális kistérségek jellemzői a Dél-Alföldön (2011)

Table 2. Characteristics of rural subregions in the Southern Great Plain (2011)

	Települések száma	Város	Nagyközség	Lakónépesség	Foglalkoztatottak száma	Terület	Kistermelő 2011	Kistermelők aránya a lakosságból	Egyéni gazdaságok száma (db)	Mezőgazdasági tev. folytató gazdasági szerv. száma (db)
Bács-Kiskun megye										
Bácsalmási	8	1	0	16148	4 946	38109	65	0,40%	2432	19
Jánoshalmi	4	2	0	15991	5 022	39910	103	0,64%	2296	41
Kalocsai	20	3	2	50847	18 714	102929	225	0,44%	4546	102
Kiskőrösi	15	4	0	55115	21 336	113033	249	0,45%	9121	96
Kiskunmajsai	6	1	0	19206	7 115	48513	213	1,11%	3888	28
Kunszentmiklósi	10	3	0	30087	11 258	80279	162	0,54%	3114	32
Békés megye										
Mezőkovácsházi	18	4	2	40608	12 783	88149	496	1,22%	6862	67
Sarkadi	11	1	0	23228	6 585	57097	124	0,53%	3323	42
Szarvasi	8	2	3	42909	16 437	82157	250	0,58%	5020	96
Szeghalomi	9	5	0	39366	14 690	100973	116	0,29%	4381	51
Csongrád megye										
Csongrádi	4	1	0	22697	8 267	33924	82	0,36%	2989	27
Kisteleki	6	1	0	18429	6 836	41020	85	0,46%	3332	23
Mórahalmi	9	1	0	25377	9 651	53482	147	0,58%	6529	18

Forrás: Teir és KSH adatok alapján saját szerkesztés

A további vizsgálatok tárgyául a Kalocsai kistérség került kiválasztásra. Fontos szempont volt, hogy a fentebb említett besorolás alapján a kistérség a rurális jellegű kistérségek közé tartozik. A 2. táblázat ezen kistérségek jellemzőit tartalmazza, leszámítva a leghátrá-

nyosabb helyzetű kistérségek közé tartozókat. A leghátrányosabb helyzetű kistérségeket nem vizsgáltam, mivel ott a már említett speciális problémák torzítanák az eredményeket.

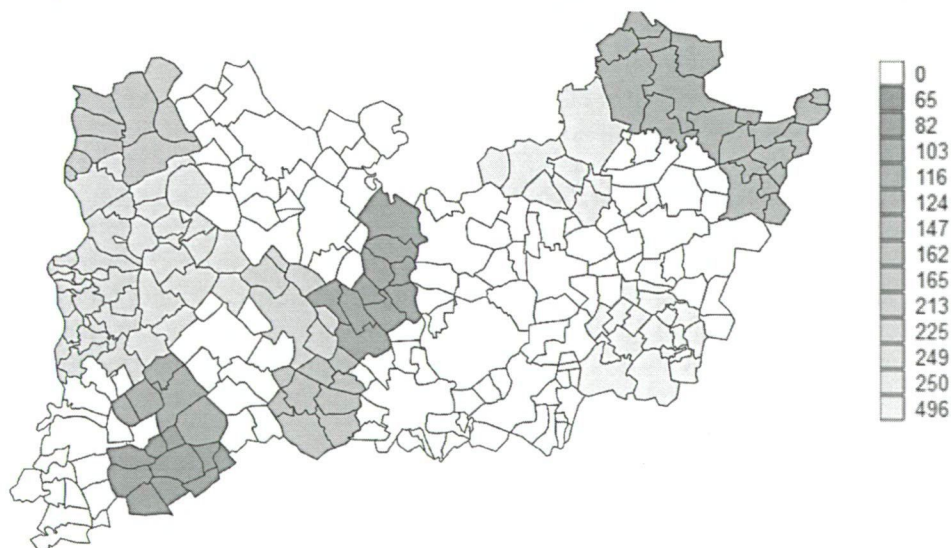
A fennmaradó 13 kistérség közül 6 kistérség Bács-Kiskun megyében található, ezért ezt követően a választás erre a megyére korlátozódott. A megye kiválasztását az is alátámasztotta, hogy a régió megyéi közül itt a legnagyobb a mezőgazdaság részaránya a GDP-ből, valamint a foglalkoztatásból is. A Bács-Kiskun megyei rurális és nem LHH kistérségek közül a Kalocsai kistérségben található a legtöbb település, valamint csak ebben a térségben található városi, nagyközségi és kisközségi címmel rendelkező település is. Ezek alapján a Kalocsai kistérség számos lehetőséget mutatott a kérdőíves megkérdezés területi diverzifikálásához.

A kiválasztott kistérségek közül a Kalocsai kistérség a lakónépesség, területnagyság alapján a második helyen áll, a települések száma, mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezetek száma alapján első helyen áll. A mezőgazdasági kistermelők számát tekintve pedig átlagosnak mondható a többi kistérséghez viszonyítva (2. ábra).

Ezen tényezők alapján, valamint személyes kötődés alapján lett a Kalocsai kistérség a kérdőíves felmérés célterülete. A kistérség mezőgazdasági potenciálja és a gazdaság szervezetének köszönhetően véleményem szerint megfelelő terület volt a kérdőíves felmérés elvégzésére, melynek eredményeit a következő fejezetben mutatom be.

2. ábra. Kistermelők száma a Dél-Alföldön (2011)

Figure 2. Number of the small-scale farmers in the Southern Great Plain (2011)

Forrás: Teir adatok alapján saját szerkesztés

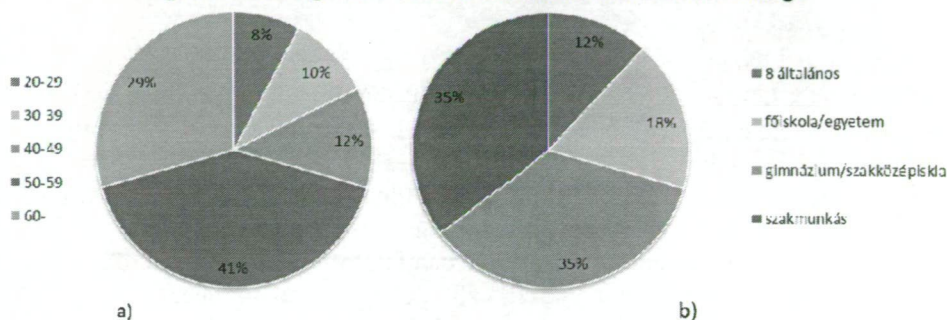
4. A dél-alföldi mezőgazdasági kistermelők helyzete

A kérdőív felépítése során az tartottam szem előtt, hogy a statisztikai felmérésekben nem vagy csak részben szereplő, de a mezőgazdasági tevékenység szempontjából fontos kistermelői tevékenységről gyűjtsék többlet információkat, melyek révén pontosabb képet kaphatok az ágazat regionális sajátosságairól.

A kérdőív 3 részből tevődött össze, az első öt kérdés a kitöltő adatairól szólt, a második részben a mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatban tettem fel kérdéseket, melynek célja az volt, hogy a kitöltő mezőgazdasági ágazattal való kapcsolatát tárja fel. A harmadik kérdéscsoport a jelenlegi és a 15–20 évvel ezelőtti termelési és értékesítési lehetőségeket mérte fel. A kérdőívet papíralapon és elektronikusan 51 kistermelő töltötte ki 6 különböző településről.

3. ábra. A kitöltők kor és iskolai végzettség szerinti eloszlása

Figure 3. The age and educational attainment of the fillings

Forrás: A kérdőív adatai alapján saját szerkesztés

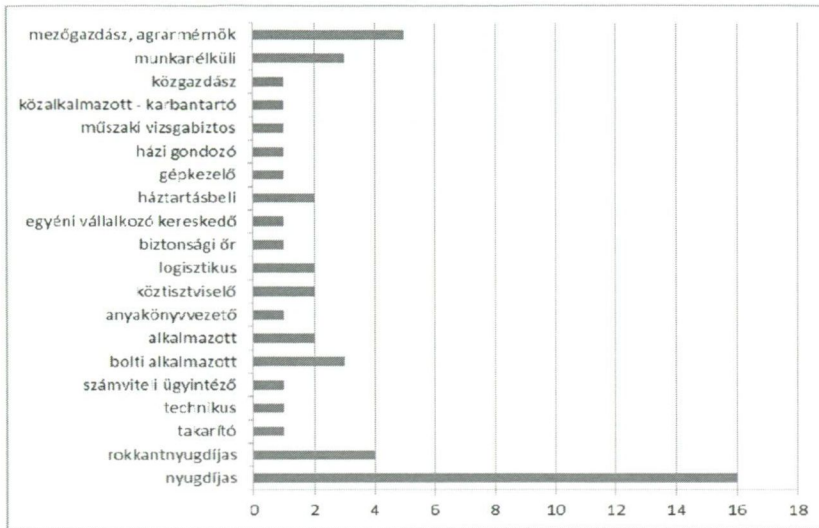
A kor és az iskolai végzettség alapján rendkívül különbözőek a kitöltők. A korszerinti megoszlás alapján a kitöltők több mint 70%-a 50 évnél idősebb, mely megfelel annak a feltételezésnek, mely szerint a kistermelőket elsősorban az idősebb korosztály alkotja, akik korábban is szoros kapcsolatban álltak az ágazattal (3/a. ábra). Az iskolai végzettség alapján a kitöltők több mint 70%-a középfokú végzettséggel rendelkezik, a kitöltők több mint 17%-ának pedig felsőfokú végzettsége van (3/b. ábra). A kitöltők korszerinti eloszlásából fakadóan a megkérdezettek kétharmada több mint 15 éve foglalkozik mezőgazdasággal.

A megkérdezettek közül, azon kérdésre, hogy a fő- vagy mellékfoglalkozásként áll kapcsolatban az ágazattal, csak 31-en adtak választ. Közülük 6 fő- és 25 mellékfoglalkozásként kapcsolódik az agrárgazdasághoz. A mellékfoglalkozásuk döntő többsége nyugdíjas. Ezen kívül a kitöltők között szerepelt köztisztviselő, gazdasági szakember, takarító és más egyéb foglalkozású is. A 4. ábra alapján jól látható, hogy a kistermelők nem azonos gazdasági szektorban dolgoznak, így információik és várakozásaik az ágazat jövőjét illetően alapjaiban eltérőek lehetnek.

A második kérdéscsoport utolsó kérdései a támogatási rendszer kihasználására vonatkoztak. A megkérdezettek közül 18-an vettek igénybe legalább egyfajta támogatást, ebből 16-an területalapú támogatást vettek igénybe. Vagyis a relatíve széles támogatási spektrumból csak néhányat ismertek, illetve vettek igénybe a kitöltők. Ennek oka lehet egyrészt, hogy a mellékfoglalkozás esetén nem elsődleges a támogatási rendszer megismerése és felmérése. Másrészt a támogatási lehetőséggel kapcsolatos információk nem vagy csak hiányosan jutnak el a kistermelőkhöz.

A harmadik kérdéskör a termeléssel és értékesítéssel kapcsolatos információkra koncentrált, kiváltképp az elmúlt 15–20 év agrárgazdasági változásainak kistermelői aspektusait igyekezett feltárni. Azon kitöltők, akik kevesebb, mint 15 éve állnak kapcsolatban az ágazattal, a jelenlegi termelés és értékesítési szokásokról és lehetőségekről tudtak információt adni, míg a régebb óta mezőgazdasági tevékenységet végzők a korábbi és a jelenlegi folyamatokról is rendelkeznek információval.

4. ábra. A kitöltők főfoglalkozása
Figure 4. The occupation of the fillings

Forrás: A kérdőív adatai alapján saját szerkesztés

A termeléssel kapcsolatosan négy területre tért ki a kérdőív: konyhakerti, szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés, valamint helyi speciális termékek. Konyhakerti növénytermesztésben nem történt jelentős változás. A szántóföldi növénytermesztés esetén megfigyelhető, hogy a kitöltők többsége a korábbiakhoz képest többféle növényt, de kevesebb mennyiségben termel. Vagyis egyfajta diverzifikáció figyelhető meg e téren. A legjelentősebb növényfajták: a búza és a kukorica, valamint a korábbi időszakhoz képest nagyobb jelentőséggel bíró napraforgó, mely a foktői növényolajgyár megépülésével is összefüggésbe hozható. Az állattartás szempontjából jelentős visszaesés figyelhető meg. Azon kistermelők, akik korábban állattartással is foglalkoztak nem szüntették meg ugyan tevékenységüket, de jelentős mértékű csökkenés tapasztalható. A sajátos helyi termékek esetében pedig kiemelkedett a fűszerpaprika, mely a térségben régóta meghatározó jelentőségű.

Az értékesítés esetében a válaszok alapján kiemelkedő változás, hogy a helyi és nagybani piaci értékesítés szerepe lecsökkent, a nagykereskedelmi értékesítés került előtérbe. A válaszadók közül mindössze egy kistermelő értékesít külföldön, Olaszországban. A nagykereskedelmi értékesítés és a termelés mennyisége között szoros kapcsolat figyelhető meg. Azon termelők, akik nagyobb mennyiségben termelnek, azok értékesítik termékeiket elsősorban a nagykereskedelmi láncok segítségével, míg a kisebb termelők elsősorban a helyi piacokon értékesítik a megtermelt termékeket.

A kérdőíves megkérdezés számos hasznos információt nyújtott, ugyanakkor több új kérdést is felvetett. A felmérésnek köszönhetően pontosabb kép kapható a térség mezőgazdaság helyzetéről és sajátosságairól.

5. Összegzés

A rendszerváltás után a mezőgazdaság jelentősége lecsökkent a magyar gazdaságban. Ez nem csak közvetlenül a rendszerváltásnak köszönhető, hanem az azt követő törvényi és társadalmi változások is nagy szerepet játszottak ebben a folyamatban. A szövetkezetek

megszűnése, felszámolása jelentősen megnehezítette a mezőgazdasági tevékenység folytatását, ami nem csak a termelés visszaesésében, az árak növekedésében, de a mezőgazdasági munkanélküliség jelentős növekedésében is megmutatkozott. A statisztikai adatok önmagukban azonban nem adnak teljes képet a szektorról, a vidéki jellegű térségekben az öntermelés és az önfogyasztás mértéke is jelentős.

A kérdőíves felmérés során kitértem a válság hatására bekövetkező fogyasztási preferenciák átalakulására is, vagyis hogy a kistermelők esetében milyen mértékben került elő az önellátás kérdése. Erre a kérdésre a többség kiemelte, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben felértékelődött az önellátás.

További vizsgálati terület fogalmazódott meg a kérdés kapcsán, hiszen a korábbi piaci értékesítési rendszerben egyértelmű és jól körülhatárolható vonzáskörzetek voltak jellemzőek, melyek napjainkra a nagykereskedelmi láncoknak köszönhetően felbomlottak vagy átalakultak. Ezen folyamatok területi aspektusainak vizsgálata pontosabb képet adhat a kistermelők piaci értékesítési lehetőségeiről.

Jegyzetek

1. Székely (2012): 177. o.
2. Nagy (2004).
3. Fekete (2009).
4. Lehota–Tomcsányi (1994).
5. Székely (2012): 178. o.
6. Csatári (2004).
7. Korompai (2013): 21–22. o.

Felhasznált irodalom

- Csatári Bálint (2004). A területfejlesztés és vidékfejlesztés kapcsolata, (Kutatási zárójelentés) Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete.
- DARFÜ KHT. (2008). Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Operatív Programja 2009–2010. DARTOP-1.6. 2009. Szeged.
- Fekete József (2009) (szerk.): A szövetkezetek szabályozása Magyarországon: (1875–2008). Szövetkezeti Kutató Intézet. Budapest.
- Korompai Attila (2013): A népesség mint gazdaságföldrajzi tényező. In: Jeney–Kulcsár–Tóza (szerk.) Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak. BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutató Tanszék. Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal honlapja: <http://www.ksh.hu/> – Letöltés ideje: 2014. január 15.
- Lehota József–Tomcsányi Pál (1994) (szerk.): Agrármarketing. Mezőgazda Kiadó. Budapest.
- Nagy Pongrác (2004): A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Népszámlálás 2011 honlapja: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/teruleti_adatok – Letöltés ideje: 2013. október 10.
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer honlapja: <https://www.teir.hu/> – Letöltés ideje: 2014. január 15.
- Székely Csaba (2012): A magyar agrárágazat a rendszerváltás után. Közép-Európai Közlemények 5: (1) 174–185. old.